

Piotr Olechowski

Biuro Badań Historycznych IPN w Warszawie
ORCID: 0000-0003-4108-2682

Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych, dotyczących historii Wołynia w latach II wojny światowej

Słowa kluczowe

Wołyń, Ukraina, II wojna światowa, prace naukowe, obrony doktoratów

Streszczenie

Tekst ma na celu zaprezentowanie polskiemu czytelnikowi wyników badań ukraińskich historyków, dotyczących historii Wołynia w okresie II wojny światowej. Nie odnosi się jednak do rezultatów ogłoszonych drukiem, lecz powstałych w ramach rozpraw naukowych, obronionych na tamtejszych uczelniach wyższych. Dzięki temu, rodzimi historycy zyskają niewątpliwą szansę na zapoznanie się nie tylko z rezultatami badań, ale przede wszystkim z bazą źródłową i współczesnymi pozycjami bibliograficznymi w języku ukraińskim. Z pewnością przysłuży się to poszerzeniu własnych perspektyw badawczych i lepszemu spojrzeniu na przedmiotowe zagadnienia. Zaprezentowane prace dotyczą tematyki z zakresu życia codziennego, przesiedleń ludności, zabezpieczenia medycznego oraz analizy źródeł odnośnie do tragedii wołyńskiej.

Uwagi wstępne

Dzieje Wołynia w latach II wojny światowej w polskiej historiografii kojarzą się przede wszystkim z ludobójstwem Polaków, dokonanym przez ukraińskich nacjonalistów. Właśnie temu zagadnieniu poświęcono jak dotąd najwięcej publikacji o charakterze naukowym, ale również popularnonaukowym i publicystycznym.

Tymczasem, historia regionu w tym okresie obfitowała także w wiele innych wydarzeń, o charakterze politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym. Często są to zagadnienia dość słabo zbadane, a przez to nieobecne w polskim obiegu naukowym. Na skutek tego rodzaju braków, rodzimi historycy tracą niejako możliwość dotarcia do szerszej bazy źródłowej, pomocnej przy realizacji własnych badań. Biorąc pod uwagę postępujące w tym względzie prace badawcze na Ukrainie, zwłaszcza wśród pokolenia młodych badaczy, zauważam potrzebę zaprezentowania polskiemu czytelnikowi obronione w ostatnich latach rozprawy doktorskie. W większości zostały one przygotowane na uczelniach położonych geograficznie na terenie Wołynia (Łuck, Ostróg), choć nie brakuje także dysertacji powstałych choćby w Kijowie czy Żytomierzu. Dowodzi to jednoznacznie, iż przedmiotowa tematyka podejmowana jest nie tylko przez lokalnych historyków-krajoznawców, ale także przez badaczy z najważniejszych ośrodków na Ukrainie.

Łuck w latach okupacji niemieckiej 1941–1944

Sporo nowych informacji na temat funkcjonowania największego miasta na Wołyniu w okresie trzyletniej okupacji niemieckiej, wnosi praca Bohdana Zeka *Łuck w latach okupacji nazistowskiej 1941–1944*. Rozprawa obroniona została w 2016 roku na Wschodnioeuropejskim Uniwersytecie im. Lesi Ukrainki w Łucku pod kierunkiem prof. Wołodymyra Barana¹.

¹ Зек Богдан Миколайович, *Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944 рр.)*, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. На правах рукопису, Луцьк 2016, ss. 239, https://chtyvo.org.ua/authors/Zek_Bohdan/Lutsk_u_roky_natsystskoi_okupatsii_1941-1944_rr/ [dostęp: 15.07.2021].

Praca liczy 239 stron, w tym 174 tekstu zasadniczego. Została podzielona na trzy rozdziały. Zgodnie z zasadą przyjętą w postępowaniach awansowych na Ukrainie, pierwsza część dysertacji przedstawia dotychczasowy stan opracowania tematu, bazę źródłową oraz przyjętą przez autora metodologię badawczą. Autor słusznie zauważył, iż miasto Łuck w okresie okupacji niemieckiej nie było wcześniej przedmiotem badań naukowych, co należy uzasadniać podjęcie tego rodzaju analiz w ramach pracy doktorskiej.

W rozdziale drugim, B. Zek analizuje społeczno-polityczne warunki funkcjonowania miasta w czasie trzyletniej okupacji niemieckiej. Narracja rozpoczyna się od przedstawienia okoliczności zajęcia Łucka przez wojska III Rzeszy latem 1941 roku. Następnie autor prezentuje proces tworzenia poszczególnych urzędów administracji publicznej oraz instytucji życia codziennego (szpitale, sklepy, apteki, straż pożarna, itp.). Nie brakuje także informacji o strukturze i działalności podziemnej sieci OUN, dość licznej na Wołyniu. Co ważne, Bohdan Zek prawidłowo przedstawia aktywny udział ludności ukraińskiej w tworzeniu i funkcjonowaniu administracji miejskiej pod okupacją niemiecką. Mimo że Ukraińcy w Łucku stanowili pod względem ilościowym dopiero trzecią grupę narodowościową (po Żydach i Polakach), to znajdowali się wówczas na wyraźnie faworyzowanej pozycji w wielu aspektach. Szybko okazało się jednak, że ich nadzieje na utworzenie własnego *quasi*-państwa pod niemieckim protektoratem, nie miały żadnych szans na realizację.

Najwięcej miejsca w rozdziale drugim omawianej dysertacji, autor poświęcił kwestii eliminacji z przestrzeni miejskiej ludności żydowskiej oraz więźniów. Już w pierwszych dniach funkcjonowania administracji niemieckiej, Żydzi zostali oskarżeni o celowe podpalenie budynków użyteczności publicznej. Pokazowo aresztowano więc, a następnie rozstrzelano 300 Żydów oraz 20 maruderów. Następnie, na początku lipca 1941 160 osób wyznania mojżeszowego zapędzono na teren łuckiego zamku, gdzie zmuszano ich do kopania rowów. Po zakończeniu prac ziemnych, Żydzi byli rozstrzeliwani w grupach liczących od 10 do 30 osób². W tym samym czasie wprowadzono obowiązek noszenia przez Żydów specjalnych opasek, podczas przebywania w miejscach publicznych.

² Ibidem, s. 49–50.

Autor sporo miejsca poświęca również funkcjonowaniu na terenie Łucka obozu dla jeńców radzieckich. Wiele informacji odnosi się do życia codziennego, a także epidemii tyfusu, dziesiątkującej więźniów (jak szacuje B. Zek, umierało wówczas nawet 100 osób dziennie). Ogólnie, w czerwcu 1942 roku w łuckim obozie pozostało jedynie 270 osób, zaś ponad 10,5 tys. zostało rozstrzelanych lub zmarło z głodu³.

Trzeci rozdział pracy odnosi się do funkcjonowania polskiego i ukraińskiego podziemia na terenie miasta. Autor zdecydowanie szerzej omawia jednak struktury OUN, aniżeli polskiej AK. Zauważa przy tym, iż powstanie Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) stanowiło istotny problem dla niemieckiej administracji, albowiem każda podróż poza granice miasta musiała się odbywać w uzbrojonym konwoju. Odpowiedzią ze strony Niemców były więc liczne aresztowania – tylko w maju 1943 roku w Łucku zatrzymano niemal 90 przedstawicieli ukraińskiej inteligencji⁴.

Ostatnia część pracy doktorskiej Bohdana Zeka dotyczy życia codziennego Łucka, w ujęciu społeczno-ekonomicznym i religijnym. Autor słusznie zauważa, że miasto nigdy nie stanowiło ważnego ośrodka o charakterze przemysłowym. W czasie okupacji niemieckiej odnowiono więc inne gałęzie lokalnej gospodarki, funkcjonujące wcześniej, jak choćby browary, spółdzielnie spożywcze i fabrykę maszyn gospodarczych. Najważniejsze znaczenie odgrywał jednak, podobnie jak w latach wcześniejszych, handel bazarowy⁵. W tej części pracy, B. Zek analizuje również ceny na podstawowe produkty żywnościowej i ich dostępność na rynku, a także ówczesne możliwości podjęcia pracy zarobkowej.

W odniesieniu do funkcjonowania życia kulturalnego w okupowanym Łucku, autor słusznie obala dawny mit radzieckiej historiografii, przekonujący o braku jakiegokolwiek działania tego rodzaju. Mimo wielu ograniczeń i licznych kontroli ze strony niemieckiej administracji, w mieście działało towarzystwo „Proswita”, muzeum czy ukraiński teatr. Podobnie było również w sferze religijnej – w Łucku przez cały okres okupacji niemieckiej funkcjonowały świątynie

³ Ibidem, s. 69.

⁴ Ibidem, s. 78–79.

⁵ Ibidem, s. 100–101.

różnych wyznań i obrządków⁶. Autor podkreśla jednak, iż wyraźnie zauważalny był rozłam w łonie Cerkwi prawosławnej, która podzieliła się na dwa nurty z siedzibą w Łucku i Krzemieńcu. Interesująco brzmi także wniosek B. Zeka na temat Kościoła rzymskokatolickiego, którego świątynie w czasie okupacji niemieckiej były najliczniej odwiedzane. Jak podaje, w 1942 roku liczby rzymskich katolików w Łucku wynosiła ponad 9 tys. osób, zaś w największym kościele św. św. Piotr i Pawła pracowało 9 księży⁷.

Baza źródłowa powyższej dysertacji obejmuje zasoby pięciu instytucji ukraińskich: Państwowe Archiwum Obwodowe w Łucku, tamtejsze Muzeum Krajoznawcze i lokalne Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, a także dwie instytucje kijowskie: Centralne Państwowe Archiwum Wyższych Organów Władzy i Kierownictwa Ukrainy oraz Centralne Państwowe Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy. W pracy znalazło się również sporo przypisów, nawiązujących do prasy z epoki („Ukrajinskij Holos”, „Horohiwski Wisti”, „Wołyn”, „Naszi Wisti”).

Ponadto, autor sięgnął do ponad 300 opracowań naukowych o różnym charakterze. Wykorzystał jednak zaledwie kilka pozycji w języku polskim, w dodatku zapisując je bez użycia polskich znaków diaktrycznych. W zakończeniu dysertacji umieścił także sporo interesujących dodatków, w postaci fotografii oraz tabel i wykresów. Szczególne znaczenie mają w tym zestawieniu chociażby dokładne dane statystyczne, dotyczące życia codziennego ludności Łucka (miesięczne zarobki, ceny wszelakich usług z podziałem na miejscowych i zamiejscowych, liczba godzin poszczególnych przedmiotów w szkołach).

We wnioskach końcowych autor słusznie zauważył, że w czasie okupacji niemieckiej, Łuck pozostawał pod pełną kontrolą władz okupacyjnych (m.in. godzina policyjna, zaciemnianie okien w porze nocnej, prace przymusowe). Właśnie z tego powodu, na jego ulicach nie dochodziło do przejawów polsko-ukraińskiego konfliktu, w przeciwieństwie do wołyńskiej prowincji. Z drugiej strony, położenie ludności żydowskiej, stanowiącej ponad połowę mieszkańców Łucka, w kilku kolejnych etapach przybierało coraz bardziej dramatyczny charakter. Żydzi zostali początkowo ograniczeni w prawach

⁶ Ibidem, s. 114–115.

⁷ Ibidem, s. 124.

obywatelskich, następnie zmuszani do pracy i noszenia charakterystycznych opasek, aż w końcu skonfiskowano im majątki i zamknięto w wydzielonej dzielnicy, gdzie później ich zamordowano. W zakresie gospodarczym, polityka władz niemieckich nakierowana była na maksymalną eksploatację miejscowej ludności w każdym względzie (np. podatek od osób prawnych stanowił 80% dochodu). Autorowi nie udało się jednak ustalić dokładnej liczby ofiar wśród mieszkańców Łucka w czasie okupacji niemieckiej, ze względu na rozbieżności w źródłach.

Ludność Wołynia w czasie okupacji niemieckiej 1941–1944

Nieco szerzej, nie tylko pod względem geograficznym, lata okupacji niemieckiej na Wołyniu przeanalizowano w pracy Serhija Iwanowa, obronionej w 2017 roku na Akademii Ostrogskiej pod kierunkiem profesora Wolodymyra Trofymowycza⁸. Dysertacja dotyczy bowiem ludności całego obszaru Wołynia w aspekcie życia codziennego, nastrojów społecznych i politycznych, sfery kultury, religii i szkolnictwa, ale także udziału miejscowego społeczeństwa w strukturach władzy okupacyjnej czy wreszcie terroru ze strony niemieckiego aparatu bezpieczeństwa w stosunku do miejscowej ludności, ze szczególnym uwzględnieniem Żydów oraz radzieckich jeńców wojennych.

Praca liczy 235 stron, w tym 187 tekstu zasadniczego, została podzielona na cztery rozdziały, przygotowane zgodnie z przyjętą w nauce ukraińskiej normą. W pierwszej części autor skupia się na prezentacji dotychczasowej historiografii w przedmiotowym zakresie, stosując przy tym podział na dziejopisarstwo radzieckie, ukraińskie i zagraniczne. Zastanawiające jest jednak, że S. Iwanow niemal wcale nie odwołuje się do jakichkolwiek polskich publikacji na temat Wołynia w latach II wojny światowej. Wymienia jedynie monografie i artykuły napisane przez Grzegorza Motykę, w dodatku nie wszystkie⁹.

⁸ Іванов Сергій Сергійович, *Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.)*, Дисертація на здобуття ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Острогор 2017, ss. 242, https://theses.oa.edu.ua/DATA/92/ivanov_dis.pdf [dostęp: 15.07.2021].

⁹ Ibidem, s. 19.

Stan opracowania tematu badawczego uzupełnia także charakterystyka zasobów źródłowych. Oprócz dokumentów archiwalnych, autor przytacza również wiele opublikowanych zbiorów akt o charakterze normatywnym (przede wszystkim ukraińskich i rosyjskich).

Drugi rozdział dysertacji wprowadza czytelnika w zasadniczą treść pracy. Autor rozpoczyna go od analizy życia społeczno-politycznego ludności Wołynia, by następnie przejść do opisu jej uczestnictwa w okupacyjnej administracji. Niezwykle interesująco prezentuje się zwłaszcza rozdział drugi, w którym czytelnik ma okazję do zapoznania się z bardzo szczegółową analizą struktury lokalnych władz administracyjnych i roli miejscowej ludności w jej składzie. Rzecz jasna, tego typu osoby pełniły funkcje pośredników pomiędzy mieszkańcami a ubogą ludnością (zwłaszcza na terenach wiejskich). Same natomiast, mogły liczyć na o wiele lepszy status materialny i dostęp do rozmaitych towarów deficytowych.

S. Iwanow zrezygnował z umieszczania krótkiego podsumowania każdego rozdziału, płynnie przechodząc do kolejnych części dysertacji. Została ona poświęcona niemal wszystkim aspektom życia codziennego ludności Wołynia – kultura, oświata, religia, a także umiejętność przeżycia w warunkach okupacyjnych. Szczególnie ostatnie zagadnienie zostało zaprezentowane w sposób bardzo interesujący (czarny rynek, walka z epidemią tyfusu oraz brak ogólnego głodu ze względu na rolniczy charakter regionu).

W zakresie drugiego podrozdziału tej części pracy, można zaobserwować pewne analogie do dysertacji autorstwa Bohdana Zeka, poświęconej okupacji niemieckiej wyłącznie w odniesieniu do miasta Łucka. Serhij Iwanow analizuje jednak kwestie oświaty, religii i kultury w znacznie szerszym ujęciu terytorialnym. Stąd też, jego ustalenia przynoszą interesujące zestawienie komparatystyczne w odniesieniu do terenów wiejskich oraz miast i miasteczek Wołynia.

Podobnie rzecz wygląda na kartach czwartego, ostatniego rozdziału dysertacji, poświęconego niemieckiemu terrorowi okupacyjnemu. Autor analizuje to zjawisko w odniesieniu do miejscowej ludności cywilnej, Żydów oraz radzieckich jeńców wojennych. Pokazuje w ten sposób, że w zasadzie wszystkie grupy narodowościowe doświadczyły różnego rodzaju represji ze strony niemieckiego okupanta. Nie miały one jednak takiego samego wymiaru, albowiem polityka Niemców doprowadziła przede wszystkim do całkowitej zagłady ludności żydowskiej. Zaskakująco mało miejsca poświęcono

jednak kwestii polsko-ukraińskiego konfliktu na Wołyniu (zaledwie niespełna trzy strony)¹⁰.

We wnioskach końcowych, Serhij Iwanow słusznie zauważa, że struktura narodowościowa Wołynia, składająca się z Ukraińców, Polaków, Żydów, Niemców, Rosjan oraz przedstawiciele innych narodów, była doskonałą okazją do prowadzenia skutecznej polityki manipulacyjnej. Niemiecka administracja wielokrotnie posuwała się bowiem do umiejętnego rozgrywania kwestii narodowościowych na rozmaitych polach. Na liczne przywileje mogli przy tym liczyć etniczni Niemcy, zamieszkujący od wieków teren Wołynia – traktowano ich jako prekursorów „wielkiej niemieckiej kolonizacji Wschodu”. Z drugiej strony, nie brakowało jednak przedstawiciele innych narodów, którzy zdecydowali się pójść na współpracę z reżimem okupacyjnym. Obszar Wołynia w oczach Niemców jawił się przede wszystkim jako teren werbunku taniej siły roboczej, przeznaczonej do maksymalnej eksploatacji. W parze z tym, życie codzienne ludności regionu charakteryzowało się całkowitą kontrolą, represjami oraz częstym deficytem towarów pierwszej potrzeby.

Baza źródłowa dysertacji w głównej mierze opiera się na materiale zgromadzonym w Państwowym Archiwum Obwodu Wołyńskiego w Łucku, Państwowym Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu oraz Państwowym Archiwum Obwodu Rówieńskiego w Równem. Autor skorzystał także z zespołów zdeponowanych w zasobach Muzeum Krajoznawczego w Łucku oraz Państwowego Historyczno-Kulturalnego Rezerwatu w Ostrogu. Ponadto, przeprowadził również kwerendy w Centralnym Archiwum Wyższych Organów Władzy i Kierownictwa Ukrainy w Kijowie oraz stołecznym Centralnym Państwowym Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy.

Niezwykle cennym zasobem źródłowym są również zebrane przez autora wspomnienia i relacje, spisane w ciągu kilku lat prowadzenia badań. Łącznie Serhij Iwanow pozyskał aż 24 tego typu źródła wywołane, o objętości od jednej do ośmiu stron maszynopisu. Ma to szczególne znaczenie w kontekście ówczesnego wieku rozmówców, albowiem zapewne uratowano w ten sposób wiele interesujących faktów z przeszłości, które po kilku latach byłyby już niemożliwe do ustalenia, na skutek śmierci bezpośrednich świadków wydarzeń.

¹⁰ Ibidem, s. 132–135.

Autor sięgnął również do 25 wspomnień dostępnych w Internecie bądź też wydanych drukiem.

W treści rozprawy nie brakuje także zasobów prasowych z epoki („Wołyn”, „Wisti dlja Ukrajinskih Seljan”, „Holos Sarneszczyny”, „Kostopilski Wisti”, „Krasnaja Zvezda”, „Samostijnist”, „Ukrajinskij Holos”). Całość bibliografii uzupełnia blisko 150 publikacji naukowych (monografii, artykułów), w tym jednak zaledwie kilka w języku polskim.

W pracy zamieszczono także interesujące dodatki, w postaci map poglądowych, tabel i wykresów oraz fotografii.

Podsumowując, należy stwierdzić, że powyższa praca może stanowić istotne odniesienie dla wszystkich badaczy, zajmujących się tematyką życia codziennego, często zaniedbywaną w historiografii. Wykorzystany w dysertacji S. Iwanowa materiał źródłowy przysłuży się także historykom, podejmującym w swych badaniach zagadnienia okupacji niemieckiej dawnych ziem wschodnich II Rzeczypospolitej.

Historia mówiona jako źródło do badań nad stosunkami polsko-ukraińskimi na Wołyniu w latach II wojny światowej

Zupełnie odmiennych kwestii w badaniach historycznych dotyczy kolejna ukraińska dysertacja naukowa, obroniona w 2016 roku w Instytucie Historii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie. Jej autor, Jarosław Borszczyk skupił się bowiem na dogłębnej analizie źródeł z zakresu historii mówionej, w odniesieniu do stosunków polsko-ukraińskich na Wołyniu w latach II wojny światowej¹¹. Dysertacja powstała pod kierunkiem profesora Hennadija Borjaka, wybitnego ukraińskiego historyka-archiwisty.

Praca liczy 218 stron, w tym 187 tekstu zasadniczego, z podziałem na cztery rozdziały. Z racji tego, że cała dysertacja odnosi się do

¹¹ Борщик Ярослав Вікторович, *Усні джерела до історії українсько-польських відносин на воліні під час другої світової війни: типологія, інтерпретація, верифікація*, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Київ 2016, ss. 239, https://chtyvo.org.ua/authors/Borschuk_Yaroslav/Usni_dzherela_do_istorii_ukrainsko-polskykh_vidnosyn_na_Volyni_pid_chas_Druhoi_svitovoi_viiny_typolo/ [dostęp:15.07.2021].

zagadnień historiograficznych, każda jej część dotyczy komparatywnego zestawienia polskich i ukraińskich źródeł z zakresu historii mówionej.

W pierwszym rozdziale J. Borszczyk analizuje polską historiografię w odniesieniu do „wydarzeń wołyńskich 1939–1945”. Obok prac uznanych historyków, wymienia jednak również książki publicystyczne, powstałe bez jakiegokolwiek krytycznej analizy źródłowej.

W drugim podpunkcie tej części pracy, autor prezentuje osiągnięcia nauki ukraińskiej, dotyczące „tragedii wołyńskiej”, jak w tym miejscu określa konflikt polsko-ukraiński na obszarze Wołynia.

Kilka stron następnej części rozdziału, poświęcone zostało współpracy polskich i ukraińskich historyków na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Oczywiście jest, że liczne swego czasu spotkania, konferencje czy seminaria, w dużej mierze dotyczyły właśnie terenu Wołynia w latach II wojny światowej.

Do pierwszego rozdziału dysertacji, J. Borszczyk dołączył również analizę prac naukowych na przedmiotowy temat, napisanych przez historyków z Zachodu oraz z Rosji. Całość pierwszej części rozprawy uzupełnia bardzo obszerny (ponad 20 stron) opis teoretyczno-metodologicznych aspektów badań nad przedmiotowym zagadnieniem.

W drugiej części pracy autor analizuje polskie i ukraińskie źródła z zakresu *oral history* (historii mówionej). Dotyczy to zarówno zbiorów opublikowanych drukiem, jak również udostępnianych badaczom w formie nagrań audio. Dla polskich historyków z pewnością mniej znane będą przedstawione przez J. Borszczyka relacje strony ukraińskiej. W tym zakresie autor przytacza przede wszystkim czternaście teczek zgromadzonych w fondzie (zespole archiwalnym) nr P-3494 Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego w Łucku. Jak podaje autor, każdateczka zawiera faktycznie osobny zeszyt z zapisanymi tam wspomnieniami ukraińskich mieszkańców poszczególnych rejonów obwodu wołyńskiego. Zostały one sporządzone w latach 1990–2013, a każdy egzemplarz zawiera w sobie od 180 do ponad 200 relacji¹².

Autor przytacza także, niekiedy dość obszerne, fragmenty wspomnień z powyższych zbiorów na kartach swojej pracy. Sugeruje w ten sposób niewłaściwą, jego zdaniem, interpretację stosunków

¹² Ibidem, s. 84–86.

polsko-ukraińskich na Wołyniu przez współczesnych polskich badaczy. W podsumowaniu rozdziału zauważa jednak, że zarówno wspomnienia zebrane przez Polaków, jak i Ukraińców nie są klasycznym przykładem źródła z zakresu historii mówionej. Zdaniem J. Borszczyka, owa metoda badawcza przewiduje bowiem trwałe zapisanie relacji w formacie audio lub wideo. Tymczasem, zwłaszcza na początku lat 90. XX wieku, zajmujący się zbieraniem wspomnień od świadków badacze z obu krajów, utrwalali je przede wszystkim pisemnie na kartkach papieru. Zdarzały się także wypadki kilkukrotnego przepytывania tych samych osób¹³.

W rozdziale trzecim swej dysertacji, J. Borszczyk zamieścił charakterystykę materiałów archiwalnych, zgromadzonych w zasobach instytucji państwowych w obu krajach. W zakresie archiwów ukraińskich, autor podzielił zgromadzone tam materiały na: dokumenty ukraińskiego podziemia, proweniencji radzieckiej, niemieckiej oraz polskiej. Z przedstawionej analizy widać, iż najwięcej zachowanych materiałów źródłowych zalicza się do dwóch pierwszych kategorii. Na nich też autor skupia swą główną uwagę, przytaczając nawet konkretne numery nie tyleż zespołów, co teczek archiwalnych, z zasobów przede wszystkim: Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów Władzy i Kierownictwa Ukrainy w Kijowie, Państwowego Archiwum Obwodu Rówieńskiego w Równem oraz Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego w Łucku. W ten sposób, polski badacz, udający się na kwerendę archiwalną do powyższych instytucji, zyskuje niemal gotowy przegląd ich zasobów, co znacznie ułatwia mu dobór własnych zamówień.

Mając na uwadze polskie źródła archiwalne, w omawianej dysertacji znajdziemy odwołania do zasobów Archiwum Akt Nowych w Warszawie (przede wszystkim zespoły Delegatury Rządu oraz Armii Krajowej) oraz Centralnego Archiwum Wojskowego i Archiwum Ośrodka „Karta”. Autor wskazuje także na pewne jednostki zgromadzone w innych archiwach wojewódzkich. Niemniej, analiza polskich źródeł, dokonana przez J. Borszczyka jest znacznie bardziej pobieżna w porównaniu do umieszczonych w jego pracy prezentacji zasobów archiwów ukraińskich.

W rozdziale czwartym, J. Borszczyk dokonuje własnej weryfikacji źródeł z zakresu historii mówionej, na przykładzie dwóch

¹³ Ibidem, s. 95–97.

wydarzeń: pacyfikacji wsi i kolonii Malin w ówczesnym powiecie dubieńskim 13 lipca 1943 roku oraz późniejszych polskich akcji odwetowych. W obu przypadkach autor publikuje zarówno polską, jak i ukraińską interpretację wydarzeń. Podobnie jak we wcześniejszej części pracy, druga wersja została potraktowana w sposób bardziej obszerny¹⁴.

We wnioskach końcowych dysertacji, autor za największe rozbieżności między polskimi a ukraińskimi badaczami uznaje odmienne interpretacje przyczyn i skutków konfliktu, ustalone liczby ofiar oraz stosowany aparat pojęciowy. J. Borszczyk zauważa przy tym, iż we wspomnieniach Ukraińców liczba ofiar narodowości polskiej jest znacznie mniejsza bądź występują całkowite zaprzeczenia faktu mordowania Polaków. Natomiast w świadectwach polskich respondentów, zdaniem autora, nie porusza się należycie kwestii ofiar narodowości ukraińskiej.

Wypada zauważyć, iż autor dysertacji zebrał i poddał analizie niezwykle szeroki materiał źródłowy. Ze zrozumiałych względów (zapewne brak możliwości dłuższych pobytów badawczych w Polsce), bardziej szczegółowo scharakteryzowane zostały zasoby archiwów i publikacji ukraińskich. Takie ujęcie sprawy może jednak pomóc polskim historykom, planującym wyjazdy na kwerendy do archiwów ukraińskich.

Medyczne zabezpieczenie ludności Komisariatu Rzeszy „Ukraina” w latach 1941–1944

Niezwykle rzadko autorzy prac historycznych o charakterze *stricte* naukowym, podejmują w swych badaniach aspekty związane z wybranymi zagadnieniami życia codziennego. Często bowiem nie istnieje możliwość dotarcia do źródeł, relacji czy opracowań o charakterze monograficznym, skupiających się wyłącznie na jednej kwestii. Tym bardziej należy zatem docenić trud Bohdana Kycaka, włożony w przygotowanie dysertacji *Medyczne zabezpieczenie ludności w Komisariacie Rzeszy „Ukraina” w latach 1941–1944*¹⁵.

¹⁴ Ibidem, s. 98–114.

¹⁵ Кицак Богдан Вікторович, *Дисертація Медичне забезпечення населення у райхкомісаріаті «Україна» в 1941–1944 рр.*, Кваліфікаційна наукова пра-

Ze zrozumiałych względów, wskazanych wyżej, praca nie jest zbyt obszerna i liczy 179 stron tekstu zasadniczego (łącznie 242, z uwzględnieniem dodatków oraz bibliografii).

W pierwszym rozdziale B. Kycak przedstawia dotychczasowy stan badań nad przedmiotowym zagadnieniem oraz przeanalizowaną bazę źródłową. Zauważa przy tym, iż podjęty temat badawczy nie był dotąd przedmiotem zainteresowań historyków w szerszym ujęciu. Na dowód tej tezy, autor podaje liczne przypadki teczek archiwalnych, gdzie w wielu wypadkach był pierwszą osobą analizującą ich treść. Zgodnie z przyjętymi na Ukrainie zasadami przygotowywania pracy naukowej, na koniec pierwszego rozdziału B. Kycak zamieścił również informacje o metodologii badawczej, wyjaśnił także stosowany aparat pojęciowy (choćby sieć medyczno-sanitarna, ochrona zdrowia).

Drugi rozdział rozpoczyna się od przedstawienia okoliczności ewakuacji radzieckiej sieci ochrony zdrowia. Jak podaje B. Kycak, według stanu na 1 czerwca 1941 roku w całej USRR funkcjonowało 152 570 łóżek szpitalnych. Opiekę medyczną zapewniał średni personel medyczny, liczący 100,8 tys. osób¹⁶. Lekarzy było natomiast 29 705, z czego aż 25 743 pracowało na terenie wschodnich obwodów republiki, a zaledwie niespełna 4 tys. na zachodzie. W dalszej części rozdziału, autor charakteryzuje stan opieki zdrowotnej na terenie poszczególnych obwodów republiki w ich ówczesnych granicach. Nie brakuje także informacji o przyszłych adeptach sztuki lekarskiej, a więc studentach wydziałów medycznych, a także sieci aptek. Sam proces ewakuacji sieci opieki zdrowotnej przebiegał wielce chaotycznie, albowiem podstawowym zadaniem było wywiezienie w głąb ZSRR przede wszystkim różnego rodzaju zasobów wojskowych i przemysłowych. Część personelu medycznego została wówczas wcielona w szeregi Armii Czerwonej, co miało swoje konsekwencje również po zakończeniu działań wojennych, gdy trzeba było odtwarzać sieć opieki zdrowotnej.

W kolejnych partiach dysertacji, autor przechodzi do analizy funkcjonowania systemu opieki zdrowotnej w warunkach okupacji niemieckiej. Pierwsza część dotyczy formowania sieci medycznej

ця на правах рукопису, Житомир 2018, ss. 242, [https://theses.oa.edu.ua/ DATA/95/kuc.pdf](https://theses.oa.edu.ua/DATA/95/kuc.pdf) [dostęp: 15.07.2021].

¹⁶ Ibidem, s. 50.

na omawianym terytorium. Tworzone przez niemiecką administrację wydziały opieki zdrowotnej stanowiły jedno z najważniejszych części organów państwowych. Ich zadania były niezwykle szerokie, gdyż obejmowały aż 12 punktów (oprócz spraw *stricte* medycznych, również chociażby kontrola stanu sanitarnego na ulicach, placach, bazarach i innych punktach handlowych). W dużej mierze jednak odtwarzanie systemu opieki zdrowotnej opierało się na odbudowie pozostałych resztek szpitali i punktów medycznych z czasów radzieckich. Władza niemiecka wyposażała je wówczas w środki niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania¹⁷.

W dalszej części pracy autor w sposób niezwykle szczegółowy przedstawia stan liczbowy szpitali, punktów medycznych oraz kadr, w odniesieniu do poszczególnych komisariatów generalnych. Mając na uwadze ziemie Wołynia, B. Kycak podaje, iż w samym Łucku w czasie okupacji niemieckiej funkcjonowało pięć ogólnych poliklinik, jedna dziecięca, szpital przeciwgruźliczy, szpital chirurgiczny oraz osobny oddział skórno-weneryczny przy jednej z miejskich poliklinik¹⁸. Podobne szczegółowe dane można odnaleźć również w odniesieniu do pozostałych miast Komisariatu Rzeszy „Ukraina”, m.in.: Żytomierza, Berdyczowa, Winnicy, ale również położonych dalej na Wschód: Kijowa, Czerkasów, Połtawy, Mikołajowa, Zaporozża czy Krzywego Rogu. Tego rodzaju zestawienie danych statystycznych, wraz z odpowiednimi informacjami merytorycznymi, może posłużyć także polskim badaczom, podejmującym w swych pracach tematykę okupacji niemieckiej na ziemiach dzisiejszej Ukrainy.

W ostatnim podrozdziale drugiej części dysertacji, B. Kycak skupia się na kwestii kształcenia przyszłych kadr medycznych na potrzeby niemieckiej służby zdrowia. Jak podaje, od początku okupacji, władze Rzeszy szacowały nowe potrzeby kadrowe na 3 tys. lekarzy różnych specjalizacji¹⁹. Stąd też, powołano do życia Kijowski Uniwersytet Medyczny, kształcący według programów nauczania na wzór niemiecki. Autor ocenia jednak, iż wszelkie wysiłki niemieckiej administracji ograniczone były do niezbędnego minimum, przez co stan opieki zdrowotnej oraz dostępności lekarzy nie uległ większej poprawie. Większość punktów medycznych udostępniano bowiem

¹⁷ Ibidem, s. 63–64.

¹⁸ Ibidem, s. 69.

¹⁹ Ibidem, s. 97.

w pierwszej kolejności Niemcom i folksdojczom, zaniehbując przy tym potrzeby miejscowej ludności²⁰.

Ostatni rozdział powyższej pracy poświęcony został kwestiom opieki zdrowotnej w warunkach „nowego porządku”, jak autor określił okres okupacji niemieckiej. Ta część pracy rozpoczyna się od ogólnej prezentacji stanu sanitarno-epidemiologicznego w poszczególnych okręgach generalnych. B. Kycak podaje przykłady braku dostępu do jakiegokolwiek opieki medycznej, szczególnie na terenach wiejskich. Na skutek tej sytuacji, szczególnie mocno cierpiały nowo narodzone dzieci. W okręgu Wołyń-Podole, śmiertelność niemowląt sięgała bowiem od 30 do 40%²¹. Organizowano co prawda comiesięczne akcje przeglądu czystości w poszczególnych miasteczkach, lecz w żaden sposób nie mogły one w pełni zapobiec szerzeniu się rozmaitych chorób. Wobec powyższego, część obowiązków w zakresie utrzymywania higieny osobistej wśród ludności, przejmowały na siebie organizacje społeczne. Ich działalności autor poświęcił drugi podrozdział ostatniej części dysertacji. Największą i najbardziej aktywną był Ukraiński Czerwony Krzyż, przekształcony następnie w Ukraiński Komitet Wzajemnej Pomocy. Ponadto, działały także rozmaite lokalne komitety, mające na celu udzielanie pomocy osobom potrzebującym. Niestety, również i tego rodzaju oddolne inicjatywy, oparte przede wszystkim na ofiarności społeczeństwa, nie były w stanie w pełni zaspokoić potrzeb wszystkich obywateli. Stąd też, okres okupacji niemieckiej przyniósł poważne straty zarówno w zakresie stanu zdrowia ludności, jak również wyposażenia szpitali i dostępności do opieki medycznej²².

Podczas prowadzenia badań nad dysertacją, autor sięgnął do 135 teczek archiwalnych, zgromadzonych w ośmiu archiwach. Są to przede wszystkim państwowe obwodowe archiwa w Kijowie, Równem, Dnieprze (dawnym Dniepropietrowsku), Żytomierzu, Winnicy oraz w Homlu na Białorusi. Oprócz tego, w pracy znajdziemy również odwołania do zasobów dwóch archiwów centralnych w Kijowie: Centralnego Państwowego Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy oraz Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów Władzy i Kierownictwa Ukrainy. Nie brakuje także zbiorów

²⁰ Ibidem, s. 112.

²¹ Ibidem, s. 115.

²² Ibidem, s. 170–171.

dokumentów wydanych drukiem (kilkadziesiąt pozycji) oraz licznych tytułów prasowych i opracowań monograficznych. Co istotne, autor sięgnął również do niepublikowanych dysertacji doktorskich, obronionych na kilku uczelniach ukraińskich.

Na końcu pracy zamieszczono aneks, w formie szczegółowych danych statystycznych. Odnoszą się one do zabezpieczenia medycznego ludności w poszczególnych okręgach generalnych, ze szczególnym uwzględnieniem Kijowa. Znajdziemy tam również informacje o wysokości poborów wszystkich kategorii osób zatrudnionych w służbie zdrowia (od lekarza do sanitariuszki)²³.

Podsumowując, praca autorstwa Bohdana Kycaka stanowi niezwykle rzadko spotykane i oryginalne opracowanie zagadnienia opieki medycznej na terenie Ukrainy w czasie okupacji niemieckiej. Może zatem stanowić istotny punkt odniesienia dla wielu innych badaczy (w tym polskich), zajmujących się podobną tematyką.

Piotr Olechowski

Bibliografia

Niepublikowane prace doktorskie

Борщик Ярослав Вікторович, *Усні джерела до історії українсько-польських відносин на воліні під час другої світової війни: типологія, інтерпретація, верифікація*, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Київ 2016, ss. 239, https://chtyvo.org.ua/authors/Borschuk_Yaroslav/Usni_dzherela_do_istorii_ukrainsko-polskykh_vidnosyn_na_Volyni_pid_chas_Druhoi_svitoivoi_viiny_typolo/ [dostęp: 15.07.2021].

Зек Богдан Миколайович, *Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944 рр.)*, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. На правах рукопису, Луцьк 2016, ss. 239, https://chtyvo.org.ua/authors/Zek_Bohdan/Lutsk_u_roku_natsystskoi_okupatsii_1941-1944_rr/ [dostęp: 15.07.2021]

Іванов Сергій Сергійович, *Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.)*, Дисертація на здобуття ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Острог 2017, ss. 242, https://theses.oa.edu.ua/DATA/92/ivanov_dis.pdf [dostęp: 15.07.2021].

²³ Ibidem, s. 229–239.

Кицак Богдан Вікторович, *Дисертація Медичне забезпечення населення у райхкомісаріаті «Україна» в 1941–1944 рр.*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Житомир 2018, ss. 242, <https://theses.oa.edu.ua/DATA/95/kuc.pdf> [dostęp: 15.07.2021].

Piotr Olechowski

Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in
Warsaw

Review of contemporary Ukrainian academic dissertations on the history of Volhynia during the World War II

Keywords

Volhynia, Ukraine, Second Polish Republic, World War II, academic papers, doctorate defences

Abstract

The purpose of the text is to present to Polish readers the findings of academic studies conducted by Ukrainian historians on the history of Volhynia during the World War II. However, it does not refer to the findings of the publications appearing in print, but instead it focuses on the findings presented in the academic dissertations defended on the local higher education institutions. Therefore, the local historians will have a unique possibility to access not only the study results, but also the source database and contemporary bibliography in Ukrainian. This will definitely help to extend own research perspectives and look more closely on the subjects in question. The presented papers refer to day-to-day life, population resettlement, medical coverage and analysis of the sources regarding the Volhynia tragedy.

Piotr Olechowski

Historisches Forschungsamt von IPN [Institut des Nationalen Gedenkens]
in Warszawa

**Übersicht der gegenwärtigen ukrainischen
wissenschaftlichen Abhandlungen bezüglich
der Geschichte in Wolhynien in den Jahren des
Zweiten Weltkrieges**

Schlüsselworte

Wolhynien, Ukraine, Zweiter Weltkrieg, wissenschaftliche Abhandlungen,
Verteidigungen der Doktorarbeiten

Zusammenfassung

Das Ziel dieses Beitrages ist es, die Forschungsergebnisse der ukrainischen Historiker bezüglich der Geschichte von Wolhynien in der Zeit des Zweiten Weltkrieges zu präsentieren. Dabei wird aber kein Bezug auf die Ergebnisse genommen, die in Druckform erschienen worden sind, sondern nur auf Ergebnisse, die im Rahmen der wissenschaftlichen, an dortigen Hochschulen verteidigten Dissertationen erzielt worden sind. Dadurch erhalten die einheimischen Historiker zweifelsohne eine Chance, sich nicht nur mit den Forschungsergebnissen, sondern vor allem mit der Quellenbasis und gegenwärtigen bibliographischen Positionen in ukrainischer Sprache bekannt zu machen. Mit Sicherheit wird dies der Erweiterung der eigenen Forschungsperspektiven und einer besseren Beurteilung der gegenständlichen Fragestellungen dienen. Die von uns präsentierten Arbeiten betreffen Themen aus dem Bereich des Familienlebens, der Übersiedlungen der Bevölkerung, der medizinischen Absicherung sowie der Analyse der Quellen, die sich auf die Tragödie in Wolhynien beziehen.

Петр Олеховский

Бюро исторических исследований Института национальной памяти
в Варшаве

Обзор современных украинских научных трудов по теме истории Волыни в годы Второй мировой войны

Ключевые слова

Волынь, Украина, Вторая мировая война, научные труды, защита диссертаций

Резюме

Целью статьи является ознакомление польского читателя с результатами исследований украинских историков по истории Волыни во годы Второй мировой войны. В тексте статьи говорится не о результатах, опубликованных в печатных изданиях, а содержащихся в диссертациях, защищенных в местных университетах. Благодаря ней польские историки получают возможность ознакомиться не только с результатами исследований, но прежде всего с перечнем источников и современными материалами на украинском языке. Безусловно, это поможет ученым расширить их научную перспективу и даст более глубокое представление о предмете исследований. Приведенные труды затрагивают вопросы повседневной жизни, перемещения населения, медицинского обслуживания и анализа источников по теме волынской трагедии.